

УДК 343.98

JEL M40, M41, M42

DOI 10.32782/2786-8273/2023-3-8

Іванков В.М.

кандидат економічних наук, директор,
Науково-дослідна судово-експертна установа
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5513-4290>Volodymyr Ivankov
Forensic research institution

КЛАСИФІКАЦІЙНА КОГЕРЕНТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЗБИТКИ»

CLASSIFICATION COHERENCE OF THE CONCEPT "LOSS"

Анотація. Стаття присвячена проблемі дослідження завдань судово-економічної експертизи в частині оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії. Мета статті полягає у поглибленні терміну «збитки» в контексті модернізації методичних підходів судово-експертного дослідження в ході кримінальних проваджень щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф. Проаналізовано наукові погляди щодо тлумачення терміну «збитки», як завдання судово-економічної експертизи. Охарактеризовано сутність поняття «збитки» та його складові в контексті юридичної та економічної наук. Розглянуто спільні та відмінні риси таких тлумачень за напрямками визначення та вимірювання збитків, встановлення цілей та підстав їх розрахунку, часовому вимірі, компенсаційного характеру та запобігання збиткам в подальшому. Виявлено когерентний зв'язок між тлумаченнями сутності збитків наукових підходів юридичної та економічної шкіл та запропоновано на засадах спільних підходів складу поняття збитків через оцінку його елементів: витрати у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням, витрати для відновлення порушеного права, втрачена вигода.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, збитки, шкода, упущена вигода, класифікація.

Abstract. The article is devoted to the problem of studying the tasks of forensic economic examination in terms of assessing damages caused by loss, destruction and damage to property of state, municipal and private ownership in the course of military aggression. The **purpose** of the publication is to deepen the term "damages" in the context of modernisation of methodological approaches to forensic research in criminal proceedings for compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation. The use of the functional capabilities of the comparative legal method facilitated a comparative analysis of the interpretation of the concept of damages, and on this basis their common features and differences were identified. **Methodology.** The formal logical method was applied to summarise the approaches to the legal and economic nature and manifestations of the category of damages. The systemic-structural method allowed to improve the classification of the concept of damages in the course of forensic research, as well as to detail the characteristics of their types. **Results.** The paper analyses the scientific views on the interpretation of the term "damages" as a task of forensic economic examination. The study characterises the essence of the concept of "damages" and its components in the context of legal and economic sciences. The paper examines the common and distinctive features of such interpretations in the areas of definition and measurement of damages, establishment of goals and grounds for their calculation, time measurement, compensatory nature and prevention of damages in the future. With the help of the classification of the concept of damages, the article provides a comparative description of the main classification features in legal science (by the result of manifestation, by the nature of the causation of damages, by their correspondence to the actions which result in damages, by the form of compensation, by the subjects of liability) and economic science (by the nature of damages, by the nature of causation, by the period of occurrence, by the type of economic activity). **Conclusion.** It is revealed that there is a coherent connection between the interpretations of the essence of damages by the scientific approaches of legal and economic schools and it is proposed to define the concept of damages on the basis of common approaches through the assessment of its elements: costs of destruction or damage, costs of restoration of the violated right, and lost profits.

Keywords: forensic economic expertise, losses, costs, lost profit, classification.

Постановка проблеми. Дослідження поняття «збитки» традиційно розглядається вченими як у економічній, так і у правовій площині. З економічної точки зору розуміння цього терміну має вирішальне значення для оцінки загальної ефективності та результативності бізнесу, галузей та економіки і у зв'язку з поданням документів у суд про відшкодування збитків, у т.ч. нанесених в результаті військових дій рф. З юридичного погляду збитки становлять основу різноманітних аспектів договірного права, деліктного, правничого та страхового випадків. У договірних відносинах це поняття допомагає визначити збитки й у разі порушення норм договору та прав сторін. У деліктному праві розмір збитків грає центральну роль компенсації особам заподіяної шкоди. Крім того, оцінка збитків є невід'ємною частиною страхових претензій,

впливаючи на покриття, премії та відшкодування, а їх документування посилює правові підстави для вимог відшкодування шкоди.

У цілому, всебічне дослідження поняття «збитки» сприяє більш детальному розумінню економічної динаміки та правових рамок, сприяючи обґрунтованій політиці, практиці та механізмам вирішення спорів та відшкодуванню шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію судово-економічної експертизи, яка розкривала поняття її предмету, завдань та мети щодо завдання розрахунку збитків, досліджували наукові корифеї Білуха М.Т., Камлик М.І., Мочерний С.В., Фортінський С.П. Питання сутності поняття «збитки» знаходило своє відображення у працях вчених економічних та юридичних наук Дончик М.П., Єсіпова Л.О.,

Коваль І.Ф., Крисань Т.С., Підлубна Т.М., Чеберяк П.П., Янчук А.В., що суттєвим чином збагатили практику в частині розуміння методичних та організаційних засад здійснення оцінок вартості збитків підприємств, установ, осіб за різних обставин.

Прийняття низки нормативно-правових актів, які врегульовують питання визначення завданої Україні шкоди збройною агресією РФ актуалізувало подальші дослідження в цьому напрямі. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В., провівши аналіз тлумачення термінів «збиток», «упущена вигода», «економічні втрати», які розкриваються у вітчизняному законодавстві в умовах військової агресії РФ, виявили відсутність у діючих нормативно-правових актах тлумачення понять «втрачене», «пошкоджене» та «знищене» майно і підкреслили, що різність підходів у трактуванні збитків та їх складу суттєво впливає на визначення предмету судово-економічної експертизи [1, с. 84–85]. Капліна О. та Шаренко С. сформулювали пропозиції щодо механізму відшкодування завданої шкоди в результаті руйнування чи знищення житла внаслідок військового нападу [2, с. 13].

Разом з тим, на тлі значних наукових надбань вбачається недостатність досліджень в сфері судово-економічної експертизи збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії. За нових обставин запитів суспільства на розрахунки збитків важливим уявляється продовження дослідження сутності поняття, як в юридичній, так і економічній площинах.

Мета статті полягає у поглибленні теоретичної сутності поняття «збитки» в контексті модернізації методичних підходів судово-експертного дослідження в ході кримінальних проваджень щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній науці існують різні точки зору на визначення поняття «збитки». Ці погляди обертаються навколо різних словникових конструкцій, включаючи «збитки» як завдання, поставлене перед судово-економічним експертом [1, с. 84]. Кожен підхід, підкріплений численними публікаціями та добре аргументованими міркуваннями, вочевидь є слушним. Кульмінація цих різноманітних точок зору в рамках системного, процесно-орієнтованого та об'єктно-суб'єктного підходів може бути узагальнена у твердженні щодо двох різних точок зору, з чим погоджуються більшість дослідників – юридичної та економічної. В цьому криється проблема узгодженості розуміння поняття збитки в ході кримінального провадження за доказами, наданими судово-економічними експертами. Юристи, визначаючи термін «збиток» і розглядаючи його виключно з юридичної точки зору, не завжди можуть точно зрозуміти економічні складові, пов'язані з цією категорією [3, с. 121; 4, с. 95]. Усвідомлюючи важливість підходу до поняття збитків не лише з юридичної точки зору, судово-економічні експерти прагнуть з'ясувати економічну сутність збитку з акцентом на його обліковому відображенні [5; 6].

У цивільному праві використання терміна «відшкодування збитків» дещо відрізняється від його застосування в економічній науці та практичних умовах господарювання [4; 7]. Часто наголошується, що економічна

сутність збитків не пов'язана виключно з правовими діями, такими як невиконання зобов'язання [5, с. 85]. Навіть у випадках, коли збитки є результатом дії природних сил, правомірних дій людини або дій потерпілого, втрати вважаються збитками. У цих випадках об'єктивно існуючий факт заподіяння шкоди переплітається з правовою оцінкою причин її виникнення, зокрема з правомірністю події [7].

Збитки можуть виникнути з різних причин, наприклад, через неправильне поводження власника з майном, погано організовану роботу на підприємстві, що призвела до перевитрати ресурсів, або неефективність юридичних послуг, що призвело до порушення термінів стягнення заборгованості. У всіх цих випадках юридичні чи фізичні особи, зазнають збитків, але ці збитки не вважаються правовими збитками, оскільки вони виникають внаслідок дій чи бездіяльності потерпілого і не можуть бути відшкодовані іншою стороною.

Деякі вчені-економісти дають більш точне визначення збитків, що відображає механізм їх утворення, враховуючи не лише правопорушення, а й особливості визначення фінансового результату підприємства. Правове значення надається лише тим збиткам, які виникли внаслідок дій інших осіб або подій, які підлягають відшкодуванню згідно із законом або договором [8].

З економічного погляду збитки не обов'язково можуть бути наслідком злочину, тоді як з юридичного сенсу збитки – це негативні наслідки, спричинені протиправною поведінкою у майновій сфері потерпілого. Розгляд збитків без розгляду їх природи не має практичного значення, оскільки економічна та правова сутність збитків визначається причинами їх виникнення. Отже, поняття «збитки» може викликати протиріччя в правовій та економічній теорії через відмінності в їх підходах та цілях (таблиця 1).

Цивільне законодавство, визнаючи економічний характер збитків, по-різному реагує на суспільні відносини, що складаються з приводу цих збитків. Розмір збитків у договірному праві, наприклад, відображає негативну різницю не у вартості майна наприкінці та на початку певного періоду (як в економічній), а між фактичною вартістю майна потерпілої сторони та оціночної вартості, за умов, коли договірні зобов'язання належним чином виконані (таблиця).

Підсумовуючи показники таблиці, зазначимо, що юридичні збитки відрізняються від економічних у кількох аспектах. По-перше, юридична шкода не може бути результатом подій або сил, які знаходяться поза контролем особи. По-друге, вимагати відшкодування збитків може лише особа, право якої порушено. По-третє, форми збитків чітко визначені в законодавчих процедурах, охоплюючи виключно майнові збитки відповідно до норм господарського права. Вкрай важливо порівняти збитки з тими, що визначені законодавчими нормами, щоб встановити, чи кваліфікуються вони як збитки і, отже, підлягають відшкодуванню. За таких обставин класифікація збитків відповідно до норм права та за економічною сутністю має велике значення. Проведене нами дослідження спрямоване на вивчення узгодженості цих понять в рамках різної природи тлумачень збитків (рис. 1).

Усвідомлюючи, що за нормами законодавства та науковою літературою не склалося єдиної класифікації збитків, ми не прагнемо досягти єдності в цьому питанні.

Таблиця 1

Характеристика поняття «збитки» в площинах правової та економічної теорій

№	Напрямок дослідження	Правова теорія	Економічна теорія
1.	Визначення та вимірювання збитків	Орієнтовано на юридичні нормативи, що призводить до різних інтерпретацій початкового поняття «збиток» залежно від юридичного контексту.	Зосереджено на вимірі збитків у фінансовому чи економічному сенсі, використовуючи інструменти оцінки вартості та обліку.
2.	Цілі та підстави розрахунку збитків	Орієнтовано на забезпечення справедливості і компенсації, в т.ч. внаслідок порушення прав чи договірних зобов'язань.	Приділяє увагу загальній ефективності, раціональному використанню ресурсів та стимулюванню ефективної поведінки учасників ринку.
3.	Динамічний прояв	Збитки можуть оцінюватися у період минулих подій чи порушень прав, що може викликати розбіжності у визначенні розміру збитків на дату їх оцінки.	Враховує майбутні втрати та ризики при ухваленні економічних рішень.
4.	Компенсація та запобігання	Зосереджено на компенсації постраждалих сторони за збитки, що сталися через незаконні дії.	Компенсація збитків, запобігання їм через раціональне управління ризиками.

Джерело: складено автором за матеріалами [3; 4; 6; 7]

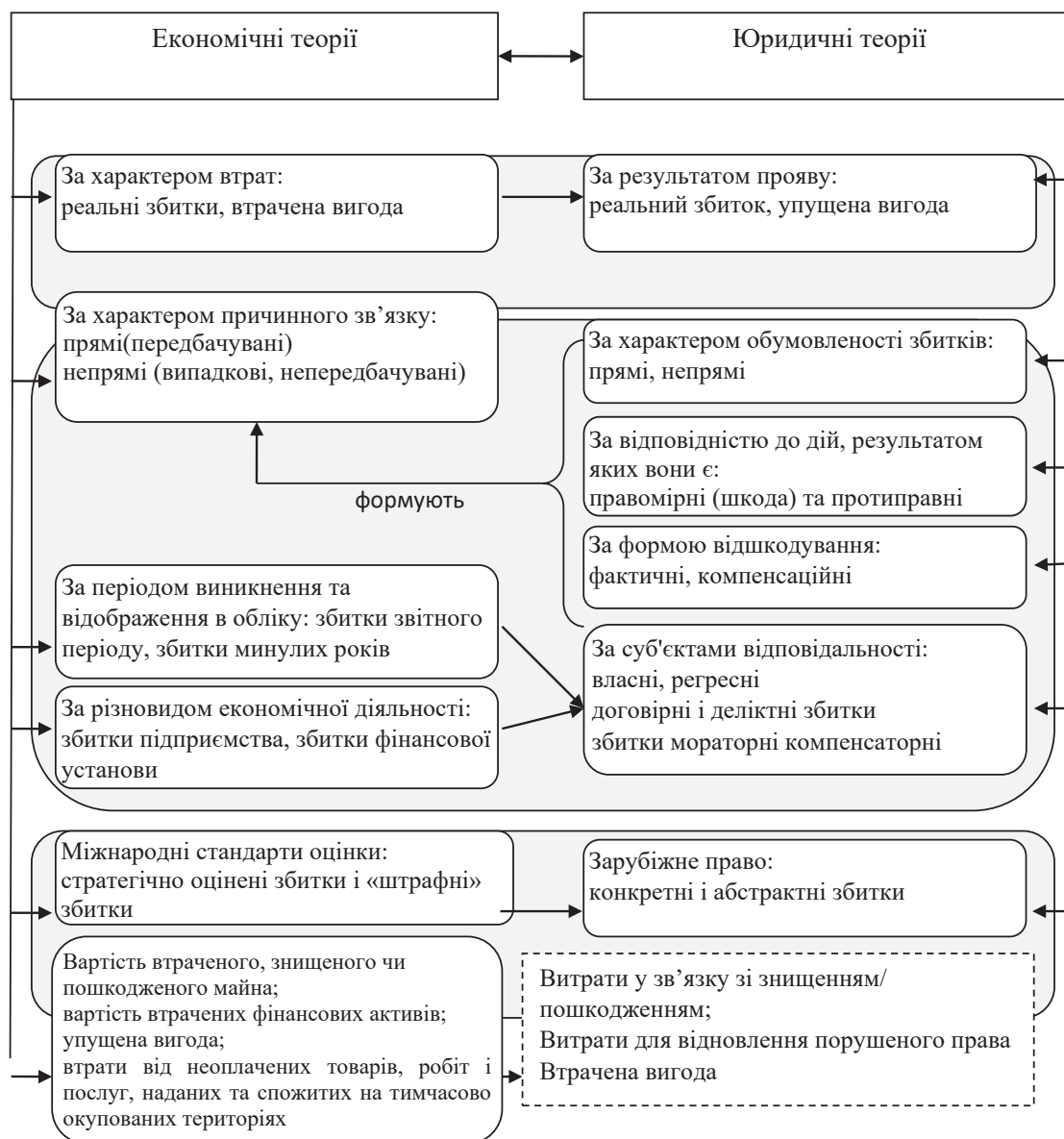

Рис. 1. Когерентний характер різновидів поняття «збитки» за класифікаційними ознаками

----- запропоновано автором

Джерело: сформовано автором

Разом з тим, нами виявлено когерентні зв'язки, що свідчать про синхронізацію різних видів поняття «збитки», які накладаються один на одного через тлумачення і тому посилюють обґрунтування збитків у кримінальному провадженні. Це є завданням судово-економічного експерта [9, с. 122]. Інакшими словами між поняттями збитків у юридичному тлумаченні і економічними сенсами існують не протиріччя, яких потрібно уникати, прагнучи «єдності формулювань та понять», а виявлення спільних, взаємопояснюючих ознак на засадах самоіндукованих кооперативних зв'язків їх походження.

Це не класична схема перетину смислових значень у поясненні реалій, що досліджуються судово-економічною експертизою як економічні розрахунки сум збитків, а модель формування загальної картини масштабів подій як нанесеної шкоди з використанням юридичної термінології.

Дійсно, аналізуючи взаємозв'язки понять, представлених на рисунку, можна простежити ефекти системних зв'язків між спільними поняттями як за тлумаченнями вчених – економістів, так і юридичною термінологією.

Автором запропоновано з урахуванням напрацювань зарубіжної практики щодо сутності конкретних і абстрактних збитків перелік обставин, які характеризують поняття «збитки» для цілей відшкодування шкоди, завданої збройним нападом РФ. Це поняття узгоджується як з міжнародними стандартами оцінки збитків, так і існуючими методиками їх розрахунку, прийнятими в Україні.

Висновки. Вже більше ніж дев'ять років країна – агресорка, порушуючи право на життя, право власності та багато інших прав, завдає величезних збитків країні, людям та економіці. Тому серед інших процесів відновлення справедливості, процес притягнення до відповідальності винних осіб та країни, яка розпочала військові дії, є першочерговим. В цьому контексті питання відшкодування завданої моральної і матеріальної шкоди, шляхів та інструментів її відшкодування через розрахунок збитків є актуальним як для теоретиків, так і практиків судово-економічної експертизи.

В дослідженні проаналізовано генезу формування поняття «збитки» в юридичному та економічному нормативному науковому просторі. Встановлено відмінності цього поняття щодо його визначення та вимірювання, цілей та підстав розрахунку, часовому вимірі, компенсаційного характеру та запобігання збиткам в подальшому як в економічній, так і юридичній науках.

Виявлено когерентний зв'язок між тлумаченнями сутності збитків наукових підходів юридичної та економічної шкіл та запропоновано на засадах спільних підходів складу поняття збитків через оцінку його елементів: витрати у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням, витрати для відновлення порушеного права, втрачена вигода. Подальше поглиблення характеристик поняття збитки дозволить ефективно вирішувати питання їх оцінки і розгляду в українській системі правосуддя та міжнародних судах задля належного покарання відповідальних за злочини та відшкодування шкоди.

Бібліографічний список:

1. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії російської федерації як предмету судово-економічної експертизи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання* : збірник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. № 3 (21). С. 79–90.
2. Капліна О., Шаренко С. Проблеми відшкодування збитків, завданих громадянину внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 2 (27). С. 12–31. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.02>
3. Крисань Т.Є. Склад збитків за цивільним законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. Вип. 1. С. 120–122.
4. Янчук А.В. Проблеми співвідношення категорій «збитки» та «шкода» за Цивільним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2 (170) С. 93–96.
5. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 83–88.
6. Мітрофанов І.І., Гайкова Т.В. Шкода та збитки: співвідношення понять. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. № 3. С. 196–200.
7. Сіпова Л.О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. Одеса : ОНЮА, 2015. Вип. 18. С. 33–36.
8. Розізана І.В. Поняття та зміст збитків при порушенні договірних зобов'язань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 26. С. 78–81.
9. Рибкіна Т.М., Хомутенко О.В. Місце судово-економічної експертизи процесі встановлення шкоди та збитків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 121–127.

References:

1. Khomutenko V. P., Khomutenko A. V. (2022) Teoretychni aspekty ekonomichnykh vtrat ukrainskykh pidpriemstv unaslidok viiskovoi viisrovi ahresiii rosiiskoi federatsii yak predmetu sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy [Theoretical aspects of economic losses of Ukrainian enterprises as a result of the military aggression of the Russian Federation as a subject of forensic economic examination]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, no. 3 (21), pp. 79–90.
2. Kaplina O., Sharenko S. (2022) Problemy vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh hromadianynovi vnaslidok zbroinoi ahresiii: kryminalnyi protsesualnyi aspekt [Problems of compensation for damages caused to a citizen as a result of armed aggression: criminal procedural aspect]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, vol. 2 (27), pp. 12–31. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.02>
3. Krysan T. Ye. (2008) Sklad zbytkiv za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Composition of damages according to the civil legislation of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, vol. 1, pp. 120–122.
4. Yanchuk A. V. (2010) Problemy spivvidnoshennia katehorii "zbytky" ta "shkoda" za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy [Problems of the ratio of the categories "loss" and "damage" according to the Civil Code of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 2 (170), pp. 93–96.

5. Cheberiak P. P. (2013) Zavdannia sudovykh ekspertyz pry rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh v ekonomichnii sferi Ukrainy [Tasks of forensic examinations during the disclosure and investigation of crimes committed in the economic sphere of Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, vol. 10, pp. 83–88.
6. Mitrofanov I. I., Haikova T. V. (2012) Shkoda ta zbytky: spivvidnoshennia poniat [Damage and losses: relationship of concepts]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, no. 3. pp. 196–200.
7. Yesipova L. O. (2015) Tsyvilno-pravova sutnist poniat zbytky ta shkoda [The civil legal essence of the concepts of damage and harm]. *Chasopys tsyvilistky*. Odesa: ONIuA, vol. 18, pp. 33–36.
8. Roziznana I. V. (2014) Poniattia ta zmist zbytkiv pry porushenni dohovirnykh zobov'iazan [Understanding and content of damages in case of violation of contractual obligations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, no. 26, pp. 78–81.
9. Rybkina T. M., Khomutenko O. V. (2008) Mistse sudovo-ekonomichnoi ekspertyzы protsesi vstanovlennia shkody ta zbytkiv [The place of forensic economic examination of the process of establishing damage and losses]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzы i kryminalistyky*. Kharkiv: Pravo, vol. 8, pp. 121–127.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2023